

УДК 340.1

**В. І. ТИМОШЕНКО**

## **СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ І ЗЛОЧИННІСТЬ**

*Розглядаються найбільш значимі перетворення у сучасному суспільстві. Встановлюється зв'язок трансформаційних процесів з наростанням негативних явищ в економіці, політиці, духовній сфері. Визначаються криміногенні наслідки суспільних перетворень.*

*Ключові слова: трансформація, злочинність, суспільство, криза, корупція.*

**Тимошенко В.И. Современные социальные трансформации в Украине и преступность**

*Рассматриваются наиболее значимые преобразования в современном обществе. Устанавливается связь трансформационных процессов с нараста-*

---

© **ТИМОШЕНКО Віра Іванівна** – доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

нием негативных явлений в экономике, политике, духовной сфере. Определяются криминогенные последствия общественных преобразований.

**Ключевые слова:** трансформация, преступность, общество, кризис, коррупция.

*Tymoshenko Vira . Modern social transformations and criminality*

*The most significant transformations in modern society are considered. The connection of transformation processes with the growth of negative phenomena in the economy, politics, and spiritual sphere is established. Criminogenic consequences of social transformations are determined.*

**Keywords:** transformation, crime, society, crisis, corruption.

Характерною рисою сучасного українського суспільства є складна структура, нестабільний розвиток, постійні трансформації та наявність різноманітних колізій і конфліктів. Однією з найбільш гострих його проблем є криза в соціальній, економічній та духовній сферах. Занепад економіки, війна на сході країни, безробіття, зубожіння населення, корупція, невдалі або незавершені реформи в усіх сферах суспільного життя, повна підпорядкованість основних ресурсів держави меншості, ігнорування соціальних проблем більшої частини, девальвація національної валюти, утвердження культу споживання, насильства, обману і лицемірства – все це стимулює конфлікти у суспільстві. Водночас спостерігається вкрай низький рівень довіри суспільства до інститутів державної влади, політичних партій та інших громадських об'єднань. Зростає відчуження людини від суспільства і держави.

Специфіка сучасного суспільства полягає також у його небувалій кримінальній насиченості. Масові трансформаційні процеси в економіці, політиці, соціальній і духовно-моральній сферах спричиняють зміни різного характеру, у тому числі й дезорганізаційні, одним із проявів яких є криміналізація суспільства. Під криміналізацією зазвичай розуміють не лише збільшення числа зареєстрованих злочинів і осіб, які їх вчинили, а й специфічну форму такого соціального феномена як аномія, за якого певні сфери суспільного

життя, типи соціальних відносин і поведінки людей випадають з кола нормативного регулювання, відсутні необхідні для цього норми або значна частина населення не вважає обов'язковим дотримуватись чинних норм. Це така форма аномії, коли стирається сама можливість розмежування соціально позитивної і негативної поведінки, стирається межа між аморалізацією і злочинністю, злочинний світ суттєво впливає на всі сфери суспільного життя.

Ефективні заходи у боротьбі зі злочинністю передбачають визначення взаємозв'язку та механізмів впливу соціальних перетворень на процес поширення злочинності. Перетворення відбулися перш за все в економіці. Зміст трансформаційних перетворень економіки України полягає в переході до економічної системи, яка функціонує на ринковій основі. Цей перехід не можна вважати завершеним. Розвиток ринкових відносин стримує надмірне державне регулювання та корупція. За даними дослідження, проведеного аудиторською компанією Ernst&Young, у квітні 2017 року Україна опинилася на першому місці за рівнем корупції серед 41 країни Європи, Близького Сходу, Індії та Африки (ЕМЕІА)<sup>1</sup>. Масштаби корупції в Україні знижують міжнародну зацікавленість у співпраці з нашою країною. Корупція породжує неприпустимі диспропорції не лише в економіці, в системі управління і функціонування державних інститутів, а й впливає на формування суспільної свідомості. Вона є одним із найбільш істотних факторів організованої злочинності. Деформація економічних відносин, виражена в кримінальній економічній поведінці суб'єктів господарської діяльності, створила ситуацію, коли корупція поряд з організованою злочинністю стала важливою умовою функціонування ринку як такого, що позначилося на модифікації самої корупції. Зараз вже можна констатувати, що корупція глибоко пустила коріння, по суті криміналізує все суспільство.

Щоб боротись з корупцією, треба чітко розуміти, що ж спонукає людину ставати корупціонером. Цікаву думку з приводу природи корупції висловив В.Крамер. За його словами, корупція є природною формою пристосування нерозвиненої людини до умов розви-

нитої цивілізації. Корупція тримається на розмежуванні бажання і можливостей. Якщо у людини не вистачає коштів на реалізацію своїх бажань, вона прагне відібрати їх у іншої людини. За його словами, підтримуючи трансформаційні процеси, орієнтуючись на стандарти життя «сучасного розвиненого суспільства», ми не завжди прагнемо відповідати вимогам такого суспільства. Орієнтуючись на західні зразки економіки за умов іншої реальності, людина лише шукає способи непомітно вкрати через бюджет, фінансування соціальних виплат, ринок, податки, маніпулювання фінансами. Набувши ж схильності утримуватися від злочинів, підлості, грубості і нахабства, людина тим самим позбувається засобів виживання за умов дефіциту ресурсів. Корупція в органах влади і бізнесу є природним результатом щоденного життя пересічної людини. Саме такі люди мають щоденно боротися з корупцією змінюючи свій побут і своє мислення. Але свідомість не може швидко змінитись<sup>2</sup>.

На сьогодні стан економіки України залишає бажати кращого. Сподівання на допомогу Заходу можуть залишитись сподіваннями. За даними НБУ, у 2018 році від Міжнародного валютного фонду може надійти фінансування на 2 млрд. доларів. Окрім цього очікується залучення Урядом від інших міжнародних фінансових організацій 1,2 млрд. доларів. Водночас Україні у 2018 році необхідно виплатити з міжнародних резервів близько 7,4 млрд. доларів за зобов'язаннями в іноземній валюті, у тому числі перед Міжнародним валютним фондом<sup>3</sup>. На думку фінансового аналітика, управляючого партнера інвестиційної групи «Капітал» Еріка Наймана, показники 2017 року, що минув, загалом мають непоганий вигляд: економіка зростає, навіть інфляція (14%) цьому допомагає. Але це ілюзія, що все добре. Щороку з українського ринку робочої сили йде до 150 тисяч чоловік, а протягом найближчих п'яти років будуть йти по 200-250 тисяч, і це без урахування тих, хто поїде з України. Бізнес відчуває зростаюче податкове навантаження, податків зараз платять на 20% більше, ніж рік тому. Нас чекає девальвація та інфляція. «У 2019 р. ми йдемо на дефолт ... 2018 рік – це рік підготовки до

дефолту 2019 року ... тільки диво дасть можливість його уникнути»<sup>4</sup>.

Основною ознакою ринкового господарства є рівень розвитку економічної свободи. За даними американського аналітичного центру Heritage Foundation станом на початок лютого 2018 р. Україна посіла останнє, 44 місце в Європі, і 150 місце серед 186 країн світу в рейтингу економічної свободи<sup>5</sup>. Разом з тим Україна потрапила до списку країн світу із найвищим рівнем організованої злочинності. Так, Україна опинилась на 113-у місці у списку, до якого входять 137 країн, з оцінкою 3,9. Про це свідчить рейтинг на основі даних за 2015-2016 роки, складений фахівцями Всесвітнього економічного форуму<sup>6</sup>.

Причиною такої ситуації зазвичай називають соціально-економічні фактори, які в обстановці економічної нестабільності, що виникла в результаті розпаду сформованих організаційно-економічних, виробничих зв'язків і структур, дефектів функціонування фінансової системи країни, виступили своєрідним стимулятором криміногенної поведінки. Як відомо, бідність породжує бунт і злочин. Цю думку висловив ще Аристотель. За словами члена-кореспондента НАН України, академіка НАПрН України В.Ф. Сіренка, Україна в результаті «демократичних реформ» стала країною з високим рівнем абсолютної бідності, що зростає. «Головна причина бідності – соціальне розпарування суспільства. За міжнародними стандартами Україна належить до країн з високим ступенем нерівності населення за доходами і споживанням. Представники ряду професій (лікарі, вчителі, інженери, науковці), які на початку реформ мали середні доходи і відігравали стабілізуючу роль у суспільстві, сьогодні, в більшості своїй, виявилися серед «нових бідних». І кінця цієї бідності не видно»<sup>7</sup>. Все менше людей, які можуть прогодувати сім'ю, задовольнити матеріальні і духовні потреби, без субсидії сплатити послуги ЖКГ. Соціальна політика останніх років не сприяє вирішенню проблем бідності, замість боротьби з бідністю винаходяться все нові методики, які дають можливість приховати бідність.

Проблема бідності настільки актуальна, що дозволяє говорити про те, що до неї зводяться багато інших проблем. З бідністю безпосередньо пов'язані питання демографії, зайнятості, безробіття; бідність впливає на здоров'я населення, рівень освіти і культури громадян, вона є гальмом розвитку науки, призводить до зниження рівня і якості життя, соціальної напруги і нестабільності. Бідність принижує людину, сприяє дегуманізації людських відносин, зростанню злочинності і тероризму.

Розрізняють абсолютну і відносну бідність, яка залежить від загального стандарту рівня життя в даному суспільстві. За абсолютної бідності людина нездатна сама сплячувати вартість необхідних благ. На думку відомого німецького юриста і психолога Г.-Й. Шнайдера, «об'єктивна» бідність (під якою він розумів бідність абсолютну) не сприяє росту злочинності до того часу, поки всі у суспільстві перебувають у більш або менш однаково тяжкому матеріальному становищі. Злочинність зростає з виникненням відчуття бідності, яке проявляється тоді, коли окремі люди у суспільстві добробуту виявляються безробітними і, відповідно, «відносно бідними». Сучасну людину вже не задовольняє роль спостерігача за добробутом інших, вона сама прагне до добробуту<sup>8</sup>. Про суспільство добробуту нині говорити важко, але слова Г.-Й. Шнайнера черговий раз змушують звернутись до вищезгаданої проблеми соціальної нерівності. Добробут існує, але не для всіх.

Найважливішим соціальним чинником, що діє у всіх сучасних суспільствах і викликає поряд з комплексом інших явищ зростання девіацій, є фундаментальне протиріччя між відносно однаковими потребами людей та істотно нерівними можливостями їх задоволення. Нерівність можливостей задоволення потреб переважно визначається місцем індивідів і соціальних груп у соціальній структурі суспільства. Інакше кажучи, соціальну нерівність можна розглядати як одне із значущих джерел злочинності. За словами американського кримінолога і соціолога Р.К. Мертон, антисоціальна поведінка набуває значного поширення у тому разі, якщо система культурних цінностей підносить вище за все певні символи успіху,

спільні для населення загалом, у той час як соціальна структура суспільства жорстко обмежує або повністю усуває доступ до апробованих засобів заволодіння цими символами для більшої частини того ж самого населення. Невдачі і пригнічені прагнення призводять до пошуків шляхів втечі із культурно обумовленої нестерпної ситуації, або ж незадоволені прагнення можуть знайти вираження у незаконних спробах заволодіти цінностями, що домінують<sup>9</sup>.

Система цінностей, якою керується людина, визначається багатьма факторами. Людина, яка має високий рівень правової культури і правової свідомості, у своїй діяльності керується моральними мотивами і духовними потребами. І навпаки, «для людини в стані індивіда, який протиставляється особистості, властива мотивація поведінки, що визначається матеріальними потребами і цінностями»<sup>10</sup>. Можна стверджувати, що зараз вже сформувався особливий тип особистості з кризовою або катастрофічною свідомістю. Апатія, цинізм, байдужість пересічної людини – це реалії сьогодення. Людина відгороджується від «незручної» соціальної реальності жорстким психологічним бар'єром, повністю занурюється у приватне життя.

Кризу суспільної свідомості слід розглядати не лише як наслідок відображення проблем у суспільному бутті, а й як їх важливу причину. Трансформація суспільної свідомості в ситуації соціальної кризи пов'язана з рядом кризових тенденцій, до найважливіших з яких можна віднести соціальний атомізм, антиномічність, кризу соціокультурної ідентичності, зростання ксенофобії та екстремізму. Цінності універсальні, націлені на забезпечення загального блага, поступаються місцем партикулярним цінностям, кінцевою метою яких є благополуччя окремих груп і осіб<sup>11</sup>. Криза призводить суспільство до маргіналізації, тобто маргіналізація є проявом кризового стану суспільства.

Маргіналізація являє собою процес втрати людьми ознак соціальної верстви, групи в результаті соціальних або інших трансформацій. Маргіналами називають осіб, спосіб життя і світогляд яких не вписується в рамки, прийняті в даному соціумі. Маргінальна по-

ведінка характеризується граничністю, балансуванням на межі правомірного та неправомірного, тобто вона включає в себе і правомірну, але близьку до неправомірної, і неправомірну поведінку. Така поведінка допускає для суб'єкта рівну можливість вчинення правопорушення або правомірного вчинку. Маргінали нерідко стають жертвами різних злочинів або злочинцями.

Серед об'єктивних чинників, що сприяють маргіналізації суспільства, можна назвати наступні: трансформаційні процеси у суспільстві, відсутність досвіду управління кризовим суспільством, проектування на дане суспільство апробованих в інших країнах моделей демократії без урахування національних особливостей, боротьба за владу і переділ власності, зміна системи цінностей населення, недостатня розробленість нормативно-правової бази і багато інших.

Зокрема, сприяє маргіналізації суспільства запозичення західноєвропейського та англо-американського способу життя, прагнення сучасної політичної еліти швидкими темпами замінити традиційні механізми функціонування економічної, політичної і культурної сфер на відповідні механізми західного зразка. Ліберальні західні цінності, які нерідко культивують культ наживи і прибутку, прагматизму та утилітаризму, виявляються просто неприйнятними духовній ментальності українця. У кінцевому підсумку все це призводить до відчуження громадян, їх занурення у власні проблеми, недовіри до влади і стрімкої маргіналізації та криміналізації.

Важливе місце серед факторів маргіналізації займає глобалізація, яка може мати і криміногенні наслідки. Як відомо, глобалізація — це об'єктивний процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодія людини і навколишнього середовища. Глобалізація тягне за собою стрімке поєднання різноманітних культур, люди опиняються на межі різних соціальних сил, різних ідеологій та релігій, до яких їм не завжди легко долучитися. У результаті в багатьох випадках поведінка

людини, що належить до однієї культури, може оцінюватись прихильниками іншої культури як ненормальна. Конфлікт культур неминучий, якщо норми культури однієї місцевості (регіону) стикаються з нормами іншої місцевості (регіону). Такий конфлікт буде тривати аж до завершення процесу акультурації. Основним же криміногенним наслідком глобалізації є глобалізація злочинності, яка у свою чергу зумовлює кризовий стан економіки, політики, соціально-культурної і духовної сфер суспільства.

Характерною рисою сьогодення є поширена деформована правова свідомість і низький рівень правової культури. Пустоти у правовій культурі заповнює кримінальна субкультура, що поглиблює деформації правосвідомості значної частини населення, стимулює правовий нігілізм. Можливі ситуації, коли правовий нігілізм провокує саме право. Прикладом такої ситуації є прийняття протизаконних актів, недосконалих та неефективних законів, які не в змозі забезпечити захист інтересів громадян. Безнормність породжує тотальну криміналізацію соціальних відносин. Типовою формою прояву правового нігілізму можна назвати навмисне порушення чинних нормативно-правових актів, масове невиконання юридичних приписів. У ситуаціях виникнення кримінальних загроз пересічний громадянин нерідко виявляється готовим знаходити неправові способи вирішення своїх проблем.

Таким чином, трансформаційні процеси в суспільстві завжди супроводжуються наростанням негативних явищ в сферах економіки, політики, духовного життя, а також появою серйозних загальнолюдських проблем, у тому числі злочинності.

На поведінку людини впливають не лише її потреби, а й ціннісні орієнтації, правова свідомість. Поряд із загальними соціальними, економічними, політичними факторами, що сприяють поширенню злочинності, слід брати до уваги і психологічні, біологічні фактори, що визначають той чи інший варіант поведінки людини в кожному конкретному випадку.

Якщо порівняти стан справ, що мав місце до перетворень у тій або іншій сфері, і ту обстановку, яка склалася в результаті (або скла-

дається в процесі) трансформацій, – можна побачити причини злочинності і простежити безпосередній зв'язок трансформацій і протиправної поведінки.

Визнання права однією з найвищих цінностей, виконання принципів нормативних актів незалежно від будь-яких обставин, зниження рівня правового нігілізму в суспільстві є обов'язковою умовою вирішення соціальних проблем суспільства, що перебуває у стані трансформації.

1. *Рейтинг* корупції Е&Y: Україна на першому місці серед 41 країни. URL: [http://news.liga.net/ua/news/politics/14730211-reyting\\_korupts\\_e\\_u\\_ukra\\_na\\_na\\_pershomu\\_m\\_sts\\_sered\\_41\\_kra\\_ni.htm](http://news.liga.net/ua/news/politics/14730211-reyting_korupts_e_u_ukra_na_na_pershomu_m_sts_sered_41_kra_ni.htm) 2. *Крамер В.* Коррупция как явление биологической эволюции. URL: <https://discours.io/articles/theory/korruptsiya-kak-yavlenie-biologicheskoy-evolyutsii> 3. *У НБУ* розповіли про валютні борги України. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/3937274-u-nbu-rozpovily-pro-valuitni-borhy-ukrainy> 4. *Лубенский А.* Украина-2018, прогноз: стагнация, девальвация, дефолт. URL: <https://rian.com.ua/analytics/20171226/1030767147/Ukraine-ekonomika-defolt.html> 5. *Україну* визнали найгіршою в Європі в рейтингу економічної свободи. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/4/7170510/> 6. *Рівень* злочинності в Україні є одним із найвищих у світі, – рейтинг. URL: [https://24tv.ua/riven\\_zlochinnosti\\_v\\_ukrayini\\_je\\_odnim\\_iz\\_nayvishhih\\_u\\_svit\\_i\\_reyting\\_n894441](https://24tv.ua/riven_zlochinnosti_v_ukrayini_je_odnim_iz_nayvishhih_u_svit_i_reyting_n894441) 7. *Сиренко В.* К вопросу о причинах бедности в Украине // Сиренко В. Актуальные проблемы современной Украины (правовой аспект). Сборник статей. Киев: Изд-во «Прогресс», 2017. С. 98. 8. *Шнайдер Г.Й.* Криминология / пер. с нем.; под общ. ред. и с предисл. Л.О.Иванова. Москва: Изд. группа «Прогресс» - «Универс», 1994. С. 5-6. 9. *Мертон Р.К.* Социальная структура и аномия // Социология преступности. Сборник статей / под ред. Б.С.Никифорова; пер. с англ. А.С.Никифорова и А.М.Яковлева. Москва: Изд-во «Прогресс», 1966. С. 310. 10. *Бурцев С.А.* Трансформация систем ценностей в переходном обществе: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российский государственный университет туризма и сервиса» ФГОУВПО «РГУТиС». Москва, 2008. 174 с. URL: <http://www.disscat.com/content/transformatsiya-sistem-tsennoyevostey-v-perekhodnom-obshchestve>. 11. *Арутюнян К.С.* Трансформация

общественного сознания в условиях социального кризиса: дисс. ... к. ф. н.: 09.00.11; Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Мордовский государственный университет» имени Н.П. Огарёва. Саранск, 2013. 163 с. URL: <http://www.disscat.com/content/transformatsiya-obshchestvennogo-soznaniya-v-usloviyakh-sotsialnogo-krizisa>

### *Tymoshenko Vira. Modern social transformations and criminality*

The most significant transformations in modern society are considered. The link between transformational processes and the growth of negative phenomena in the economy, politics, and spiritual sphere is established. Criminogenic consequences of social transformations are determined.

The transformation of the Ukrainian economy is its transition to a market economy. This process constrains excessive state regulation and corruption, which is one of the most significant factors of organized crime.

There is a link between crime and poverty, which is the source of social tension and instability. Poverty humiliates people, promotes a dehumanization of the human relations and the growth of crime and terrorism.

Not only the needs, but also valuable orientations and legal consciousness have an influence on the behavior of the person. It is stated that the law as a value, the regulator of behavior is increasingly replaced by arbitrariness and group expediency. The special type of personality with a crisis or catastrophic consciousness has already formed nowadays. Apathy, cynicism, indifference of the average person is present-day realities.

The crisis of social consciousness can be considered not only as a result of problems in social life, but also as an important reason for them. The crisis leads society to marginalization. Therefore, marginalization is a manifestation of the crisis state of society. The factors contributing to marginalization are mentioned. In particular, the so-called westernization (the adoption of the West European and Anglo-American way of life, the desire of the modern political elite to replace rapidly the traditional mechanisms of the functioning of the economic, political and cultural spheres by the corresponding mechanisms of the western model, the imposition of Western values that are not always acceptable to the mentality of a Ukrainian) contributes to the marginalization of society.

An important place among the factors of marginalization is taken by globalization, which can also have criminogenic consequences.

It is claimed that, it is necessary to take into account both the psychological and biological factors that determine different variants of human behavior in each particular case along with the general social, economic, and political factors contributing to the spread of crime.

The indispensable condition of the solution of social problems of the society that are transforming includes recognizing the right as one of the supreme values, the fulfillment of the requirements of normative acts, regardless of any circumstances and reducing the level of legal nihilism in society.

**Keywords:** transformation, crime, society, crisis, corruption.